

FJODOR MICHAJLOVIČ DOSTOJEVSKIJ

11. 11. 1821 – 9. 2. 1881

„Člověk je hádanka“

F. M. Dostojevskij

Fjodor Michajlovič Dostojevskij, ruský spisovatel, jehož tvorba dalekosáhle ovlivnila vývoj světové literatury, se narodil 11. listopadu 1821 v Moskvě. Jeho otec, vojenský lékař v nemocnici pro chudé, se později zmohl na nevelký statek a získal šlechtický titul. Byl to prehlivý a hrubý muž. S nevolníky krutě zacházel a byl jimi nakonec zabit. Na své děti byl přísný, ale nelitoval peněz na jejich vzdělání. Dostojevskij tak navštěvoval jednu z nejlepších soukromých internátních škol v Moskvě. Matka byla výjimečně dobrá, citlivá a něžná žena, nábožensky založená, literárně a hudebně nadaná. Po její smrti roku 1837 byl Fjodor spolu s bratrem Michailem, jediným blízkým člověkem z celé početné rodiny, poslán do Petrohradu na vojenské technické učiliště. Romantický, nábožensky založený chlapec se zde setkal s bezduchým drilem. Čím odpornější byla „hnusná skutečnost“, která ho obklopovala, tím více se přimyká k tajemnému světu knih. Byl vášnivý čtenář. Četl Puškina, Sandovou, E. T. A. Hoffmanna, Huga, Goetha, Schillera a další autory. Miloval Balzaca, jehož Evženiei Grandetovou přeložil do ruštiny. Na vojenském učilišti patřil k vynikajícím žákům. V roce 1843 jako důstojník školu ukončil a krátce pracoval na ministerstvu obrany v projekčním oddělení. Brzy však odešel do výslužby plně rozhodnut věnovat se literatuře.

Ve čtyřicátých letech vycházejí Dostojevskému první literární práce. V roce 1846 vyšla romantická povídka psaná formou dopisů *Chudí lidé* (Bednyje ljudi). Je to psychologická analýza zakřiknutého, poníženého, drobného úředníka Makara Děvuškina, který žije ve stálém strachu o své úřednické místo, a přitom se dojemně stará o bezbrannou dívku Vareňku, která mu svou přízní „ozářila srdce i duši“. Pro ni se vzdává posledního, jen aby jí svými dárky udělal radost. Dostojevského zajímá

Makarův vnitřní život, jeho smutek, osamělost, vědomí vlastní malosti, jeho pochybnosti o chodu světa. „*Čím to jenom je, že třeba takový hodný člověk žije v nouzi a bídě a jinému se štěstí samo nabízí?*“ ptá se v dopise hlavní hrdina a tuto otázku klade autor i v dalších svých povídkách a románech. Vzájemná korespondence Makara a Vareňky Dobroselovové podává i obraz života obyvatel petrohradských podkrovních světniček, světa bídy a strádání. Dostojevského prvotina byla uvítána s nadšením. Kritik Bělinskij napsal: „*Čest a sláva mladému básníku, jehož múza miluje lidi na půdách a ve sklepích a říká o nich obyvatelům zlatených paláců: vždyť jsou to také lidé, vaši bratři*“.

Povzbuzen ohlasem své první literární práce uveřejnil ještě v témže roce novelu **Dvojník** (Dvojník, 1846), prozaickou báseň o rozpadu lidské osobnosti. Jakov Petrovič Gladkin objevuje ve své choré mysli svého dvojníka, „mladšího Gladkina“, jenž se stává jeho zkárou. Postupně ho vytlačuje ze zaměstnání, bere mu dívku a vystavuje ho všeobecnému posměchu. Novela Dvojník je o depresi, o nedosažitelnosti cílů, o strachu z výsměchu davu, z nadřízených. Je výrazem hrůzy člověka z člověka, z jeho zákeřnosti. Velkou roli tu opět hraje město Petrohrad, jeho podnebí, které přivádí citlivého člověka k depresi a šílenství.

Ani Dvojník, ani povídka démonické lásky **Bytná** (Chozjajka, 1847), sentimentální příběh dvou ostýchavých milenců **Bílé noci** (Belyje noči, 1848) či **Nětočka Nězvanovová** (Netočka Nězvanovova, 1849) už tak příznivý ohlas u kritiky jako Chudí lidé nezaznamenaly.

Mladý nadějný spisovatel Dostojevskij se v polovině 40. let hlásil k idejím utopického socialismu. Od roku 1847 navštěvoval kroužek M. V. Petraševského, jehož revoluční část se stavěla proti samoděržaví a nevolnictví v Rusku. Za veřejné čtení zakázaného dopisu Bělinského Gogolovi, kde mu vyčítá zradu ideálů a příklon k carské politice, byl Dostojevskij s dalšími petrašovci zatčen, vyslýchán carskou policií a po měsících vazby v Petropavlovské pevnosti odsouzen v dubnu 1849 k trestu smrti zastřelením. V poslední chvíli, už na popravišti, dostal milost, která místo popravy znamenala čtyři roky káznice v Omsku (1850-1854) a od roku 1854 do roku 1859 těžkou vojenskou službu degradovaného důstojníka v Semipalatinsku na Sibiři. Strašná zima, těžká práce, zánět nervů, zhoršující se epilepsie a úplný duševní rozvrat

- takové jsou jednotlivé zastávky spisovatelovy křížové cesty, na jejímž konci stanul úplně jiný člověk. Svému bratrovi napsal: „*Co se stalo s mou duší, mou vírou, s mým rozumem a srdcem za ta čtyři léta, to ti nepovím. ale věčné soustředění v sobě samém, kam jsem se utíkal před hořkou skutečností, přineslo ovoce...*” Dostojevskij přestal věřit, že by se poměry v Rusku daly změnit bojem, a proto se obrátil k náboženství a mysticismu a v křesťanské pokoře hledal prostředek, který měl vyřešit sociální nesrovnalosti a lidské utrpení vůbec.

Dostojevského náboženství vlastně není ani tak klanění se Bohu, jako spor s Bohem. Existuje-li Bůh, proč je život tak nerozumný? Jestliže však Bůh není, s kým se potom přít, koho činit odpovědným? Dostojevskij vyzýval k víře, ale sám nebyl schopen věřit bez výhrad, jakkoli po tom toužil. Mohli bychom ho tedy nazvat věřícím nevěřícím nebo nevěřícím věřícím. Po celý svůj dospělý život popíral víru, zázrak, autoritu, a přitom stále hledal oporu ve víře, zázraku a autoritě.

Na základě vlastní zkušenosti z pobytu v omské káznici vznikl umělecký dokument na rozhraní krásné literatury a publicistiky *Zápisky z Mrtvého domu* (Zapiski iz mjortvogo doma, 1861). Je to řada příběhů o životě, zvyklostech a mravech vládnoucích v káznici a řada portrétů vězňů i dozorců. Dostojevskij zde dokázal odhalit lidské srdce a lidskou důstojnost i v nejhrošších zločincích. Nechce své trestance soudit. Vidí v nich oběti poměrů panujících v Rusku a sklání se před jejich zdeformovaným lidstvím. „*Kolik mladosti bylo zbytečně pohřbeno v těchto zdech, kolik velikých sil tu nadarmo uhynulo... A kdo je tím vinen?*”, ptá se.

Po amnestii Alexandra II. byl Dostojevskému vrácen šlechtický titul i důstojnická hodnost a mohl se roku 1861 vrátit do Petrohradu. Nevrátil se sám. Přijela s ním jeho žena Marie Dmitrijevna Isajevová, se kterou se oženil r. 1856 za pobytu na Sibíři. Manželství s nemocnou ženou však nebylo příliš šťastné. Dostojevskij se vrhl do práce. S bratrem Michaiilem a kritiky Grigorjevem a Strachovem vydával časopis *Vremja* (1861-1863) a později *Epocha* (1864-1865), kde publikoval své politické i filozofické názory. Prosazoval např. návrat inteligence k půdě, vyzýval ji, aby se pokořila před lidem a přijala jeho ideály (tzv. počvenictví). Bojoval i proti omezování umění vytyčováním různých cílů. Pro časopis *Epocha* napsal *Zápisky z podzemí* (Zapiski iz podpolja, 1864). Jsou považovány za jakýsi prolog k velkým románovým

skladbám konce šedesátých a začátku sedmdesátých let. Próza, která otevřela problematiku „psychologie podzemí“ se skládá ze dvou částí. V první s názvem Podzemí seznamuje Dostojevskij čtenáře s hrdinovými filozofickými názory. Druhá část Mokřý sníh se skládá ze dvou povídek, v nichž se hrdina vrací do své minulosti. Příběh večírku vypráví o potupě a ponížení, kterého se hrdinovi dostalo od společnosti. Druhý příběh ukazuje hrdinu ve vykřičeném domě, kde mu setkání s prostitutkou dovoluje odreagovat se od utrpeného příkoří tím, že krutě uráží její city, že ji psychicky týrá. Dívka mu odpouští jeho urážky, vyvěrající z vlastního utrpení, ale on není ochoten její odpuštění přijmout a svou krutost ještě stupňuje.

V časopisech se objevují i další literární práce Dostojevského, hlavně povídky a novely. Vychází povídka *Malý hrdina*, příběh uraženého malého chlapce, ve které autor citlivě vystihl dětskou duši. Povídku napsal r. 1849 ve vyšetřovací vazbě. Za pobytu na Sibiři vznikla i satirická novela *Strýčkův sen* (Djadjuškin son, 1859), karikující maloměstské prostředí, a satirický román *Ves Stepančikovo a její obyvatelé* (Selo Stepančikovo i jeho obitateli, 1859), v němž je na postavě Foma Fomiče podán typ vesnického tyрана, pokrytce a lháře. Dostojevskij se zde představuje jako mistr povahokresby. Román *Uražení a ponížení* (Unižonnyje a oskorbljonnyje, 1861) se odehrává v kulisách zimního Petrohradu. Je to příběh intrik bohatých a utrpení chudých, uražených a ponižovaných, kteří své životní štěstí vykupují nesnesitelnými mukami. Dostojevskij v tomto románu hledá odpověď na poměr mezi dobrem a zlem. V očistné úloze bolesti a utrpení, v osobní čestnosti, krajní sebeobětavosti, věrné lásce a smíření se s nepříznivým osudem vidí zbraň všech uražených a ponižovaných proti záplavě neřesti, bídy a násilí.

V „strašném roce“ 1864 umírá Dostojevskému žena a pak i bratr Michail. „Zůstal jsem sám a padla na mě hrůza. Celý život se náhle zlomil vedví.“ Veden soucitem a pocitem odpovědnosti vůči bratrově rodině vzal na sebe všechny jeho finanční závazky a od té doby byl neustále pronásledován věřiteli a příbuznými. Aby jim unikl, odjel do ciziny. Byla to už jeho třetí zahraniční cesta. Pobýval v Německu, navštívil Anglii a Francii. Na svých cestách se seznámil s Apollinarií Suslovovou, svobodomyšlnou ženou, která se později stala prototypem nejedné ženské postavy v jeho díle. Jejich vztah přinesl Dostojevskému nekonečné citové útrapy

a nakonec ho přivedl hledat zapomnění do kasin a heren. Stal se náruživým hráčem rulety a tato vášeň pro hazardní hry ho pronásledovala celý život. Ale nebyl by to Dostojevskij, kdyby i z této své zkušenosti nevytěžil námět na román. Tak vznikl **Hráč** (Igrok, 1866) s podtitulem Zápisky mladého muže. Vypráví o mladém ruském šlechtici, který pod vlivem milostného zklamání propadne hráčské vášni

Za svého pobytu ve Wiesbadenu začal psát jeden ze svých velkých psychologických románů **Zločin a trest** (Prestuplenije i nakazanije, 1866). Tento román je o individualismu, o lidském svědomí. Dostojevskij zde vypráví příběh chudého studenta Raskolnikova, který zavraždí starou lichvářku a její sestru. Svůj hrůzný čin si teoreticky zdůvodní tím, že existují dvě kategorie lidí, ti obyčejní, kterým je dáno trpět a podrobovat se, a ti silní, svobodní, povolání k tomu aby vládli, aby tvořili zákony, které však sami nemusí dodržovat. Zdůvodní si, že „zabití škodlivé vši“ není vraždou, protože mnoho lidí pocítí úlevu. Po spáchaném zločinu v něm procítá svědomí, žije pronásledován vidinami a šíleným strachem z prozrazení. Uvědomuje si, že zabít člověka znamená zabít vlastní lidskou důstojnost, ztratit úctu sám k sobě. Nešlo tu o lítost nad starou lichvářkou, té nelitoval, ale „pošlapal lidskost, přetřhl své spojení s lidmi, vyřadil se z lidské společnosti“ „*Nezabil jsem babku, sebe jsem zabil*“, říká Raskolnikov. Se svým činem se svěří prostitutce Soně Marmeladovové, která ho přesvědčí, aby se přiznal policii a přijal trest, protože podle ní může být zločin vykoupen jen utrpením. Raskolnikov se přizná a je odsouzen na nucené práce. Veřejné přiznání, trest a smíření s Bohem pro něj znamenají vykoupení. Soňa s ním odchází na Sibiř a svou vírou a láskou v něm vzbudí ztracenou víru v člověka. Tento velký román o šesti částech a epilogu je zasvěcen otázkám, jaká jsou práva osobnosti ve společnosti, kde jsou hranice lidského chtění a lidských tužeb. Je možno obětovat život člověka pro spásu tisíců životů?

Oba romány byly dobře přijaty čtenáři i kritikou a přinesly mu tak potřebné peníze. Dostojevského však kočovný život v cizině ničil. Stýskalo se mu po Rusku. „*Nechápu Rusy v cizině*“, napsal. Vrátil se tedy do Petrohradu. Zde se r. 1867 podruhé oženil se svou stenografkou Annou G. Snitkinovou, která mu byla oddanou pomocnicí i v literární práci. Po svatbě odjeli na svatební cestu do Evropy, která se však protáhla na dlouhé čtyři roky (1867-1871). V cizině (tentokrát Německo, Itálie, Švýcarsko)

unikl sice věřitelům, ale čekalo na něj další zlo. Jeho mladá žena měla poznat, kdo je to „hráč“ Dostojevskij. V ruletě vyhrával, ale hlavně prohrával velké sumy peněz, a tak rodina žila ve stálé nouzi. Také jeho epilepsie se zhoršovala, trpěl depresemi, zvláště po smrti prvního dítěte. Nedostatek peněz ho nutil k horečné literární práci (i když tím velmi trpěl, necítil se při psaní svobodný)

Za pobytu v Ženevě a ve Florencii v roce 1868 a počátkem roku 1869 psal svůj proslulý román *Idiot*, v němž zobrazil ideál dokonalého a krásného člověka. Kníže Myškin svou nevinností, naprostou vyrovnaností a dětskou naivitou okouzluje prostředí ruských měšťáků a kupců. V lidech kolem sebe, jejichž utrpení rozumí, probouzí touhu po dobru, lásce a čistém životě. Myškinovým úmyslem je působit dobro, ale svou filozofií pokory a všelásky přivádí do neštěstí i ty, které miluje, a nakonec i sám sebe. Ve světě, kde rozhodující moc mají peníze, kde peníze určují vztahy mezi lidmi, nemůže dobrý, ušlechtilý člověk žít. A tak i Myškin upadá opět do šílenství a tím se z tohoto světa osvobozuje. Do postavy knížete Myškina vložil Dostojevskij svou představu o pozitivním životním typu, který v soucitu s utrpením bližních vidí jediný zákon bytí celého lidstva. Celá hloubka, krása a tragika Myškina je obsažena ve víře, že zlo lze překonat láskou.

Mimo Rusko vznikla i novela *Věčný manžel* (Večnyj muž, 1870), odehrávající se na hranici skutečnosti a halucinačních stavů, o osamoceném, přecitlivělém muži, který se dovídá o smrti své bývalé milenky, manželky svého přítele. Výsledkem jeho cest do západní Evropy byly i *Zimní poznámky o letních dojmech* (Zimnije zametki o letnich vpečatlenijach, čas. 1863). Mají polemicko-publicistickou formu. Kritizuje tu moderní západoevropskou civilizaci, kreslí obrazy ze života měst v Německu, Francii a Anglii, kde ho nezajímají kulturní památky ani technické vymoženosti, ale vztahy mezi společenskými třídami. Dostojevskij zde odmítá napodobování západní civilizace.

V roce 1871 se Dostojevskij vrátil do vlasti. V Petrohradě si koupil dům. Nové knihy měly úspěch, a tak se na čas rodina zbavila i finančních problémů. V letech 1873-1881 si psal osobní deník *Deník spisovatele* (Dněvnik pisatelja), který vycházel v jím redigovaném časopise *Občan*. Formuloval zde své názory na různé otázky politické, kulturní, literární, filozoficko-náboženské i osobní. Lze v něm najít i vysvětlivky k jeho beletristickým pracím.

Po románech *Zločin a trest* a *Idiot*, které mu přinesly vřelý ohlas doma i ve světě, začal psát nový román. Podnětem mu byla skutečná událost, soudní proces s Něčajevem, který nechal zastřelit mladého studenta, člena spikleneckého spolku. „*To, co teď píšu*“ (uvádí v dopise), „*je věc tendenční, chce se mi vyslovit se pěkně od plic, až budou nade mnou všichni nihilisti a západníci úpět*“, a vyslovil se. Z pozice svého křesťanského humanismu a přesvědčení, že člověk je spíše nositelem svobodné vůle než produktem společenských poměrů, odmítl revolucionáře (nihilisty), kteří si podle něho osobují právo násilím vnučovat lidem svou vůli i své představy o novém uspořádání společnosti a zaútočil na ně publicistickým románem-pamfletem *Běsi* (čas. 1871-1872).

Dostojevskij miloval děti. Chtěl, aby všechny získaly vzdělání, aby nemusely žít v bídě, bez slunce, bez radosti z přírody, aby byly šťastné. Bojoval proti krutému zacházení s dětmi, proti tělesným trestům, které mrzačí dětskou duši. Snažil se připoutat pozornost veřejnosti k složitým citovým pochodům, jež se odehrávají v duši mladých lidí. Na konci své tvůrčí dráhy napsal „*román o dnešních dětech, ale ovšem i o jejich otcích a o vzájemném vztahu*“ *Výrostek* (Podrostok, čas. 1875) Je to příběh Arkadije, společností vydeděného, opomíjeného a všemi opovrhovaného nemanželského syna šlechtice a nevolnice. Ten vidí kolem sebe, že základem úspěšnosti jsou peníze a kariéra, a tak touží mít milión, aby ho už nikdy nikdo neponižoval a neurážel.

Vrcholným (i když nedokončeným) dílem Fjodora Michaljoviče Dostojevského je čtyřdílný společensko-psychologický román s epilogem *Bratři Karamazovovi* (Bratja Karamazovy, 1880). Je to jakási syntéza rodinné, kriminální, psychologické a nábožensko-mystické prózy. Otcovražda je tu příležitostí k rozvinutí autorových pohledů na mravní a společenské problémy doby, na problémy otců a dětí, viny a trestu, individuální vzpoury a individuální odpovědnosti - pokání. Román líčí osudy rodiny statkáře Fjodora Karamazova, cynika, hrubého, nemravného člověka, a jeho čtyř synů: hrdého, racionálního bezvěrce Ivana, citově labilního Dmitrije, nábožensky založeného Aljoši a nemanželského syna Smerďakova. Všichni mají důvod statkáře zabít, ale Smerďakov to udělá. Vinu na sebe bere Dmitrij, ale trestu neujde žádný. Smerďakov spáchá sebevraždu, Ivan duševně onemocní a jeho líčení případu nikdo nevěří, Dmitrij odchází za čin, který nespáchal, na Sibiř a mladý náboženský blouznivec Aljoša

do kláštera. Součástí díla je Legenda o Velikém inkvizitorovi, jakýsi román a románě, kterou vypráví Aljošovi Ivan. Je to ostrá kritika křesťanství, jež se odchýlilo od původního Kristova učení. Dostojevskij zde chtěl upozornit na to, že sebelepší idea, tedy i Kristovo pojetí křesťanství, se v lidských rukou může změnit v nástroj moci, ovládnutí a násilí. Román Bratři Karamazovovi je jedním z triumfů ruské realistické literatury 2. poloviny 19. století.

Půl roku před svou smrtí pronesl Dostojevskij při odhalování Puškinova památníku významný projev pozoruhodný rozbořením Puškinova díla a úvahou o budoucnosti Ruska. Zemřel v Petrohradě 9. února 1881.

Umění Dostojevského je uměním bolestné lásky k životu, úcty k lidské důstojnosti a soucitu s trpícími. Byl to spisovatel výlučně ruské tematiky, i když v jeho románech ožívají celé dějiny lidského myšlení a kultury. Byl to mistr v zobrazování stinných stránek rozporuplné skutečnosti, byl analytikem lidské duše, moralistou i kazatelem. Byl lyrik. Všechny jeho povídky a romány jsou jediná žhavá řeka jeho vlastních prožitků. Je pevně spjat se svými hrdiny. Jeho krev teče v jejich žilách, jeho srdce bije ve všech postavách, které vytvořil. Jde spáchat zločin se svými hrdiny, s nimi trpí a činí pokání. Hrdinové jeho románů, deklasovaní šlechtici, zchudlí měšťané, chudí studenti, drobní úředníci s početnými rodinami, ženy přinucené jít na ulici, osiřelé děti i příslušníci privilegovaných tříd, ti všichni řeší morální, náboženské i společenské problémy, hledají, poučují, vychovávají, zachraňují viníky a hubí nevinné, mučí se, trápí a týrají jiné. Rádi se vyznávají, že jsou hříšní, a hledají, jak za své hříchy zaplatit. Jsou zbožní, myslí na Boha tím častěji, čím víc páchají zla na lidech. Věří, že utrpení má vykupitelský význam. Jsou výjimeční a prožívají výjimečné situace a Dostojevskij do největších hloubek zkoumá jejich rozpolcené lidství.